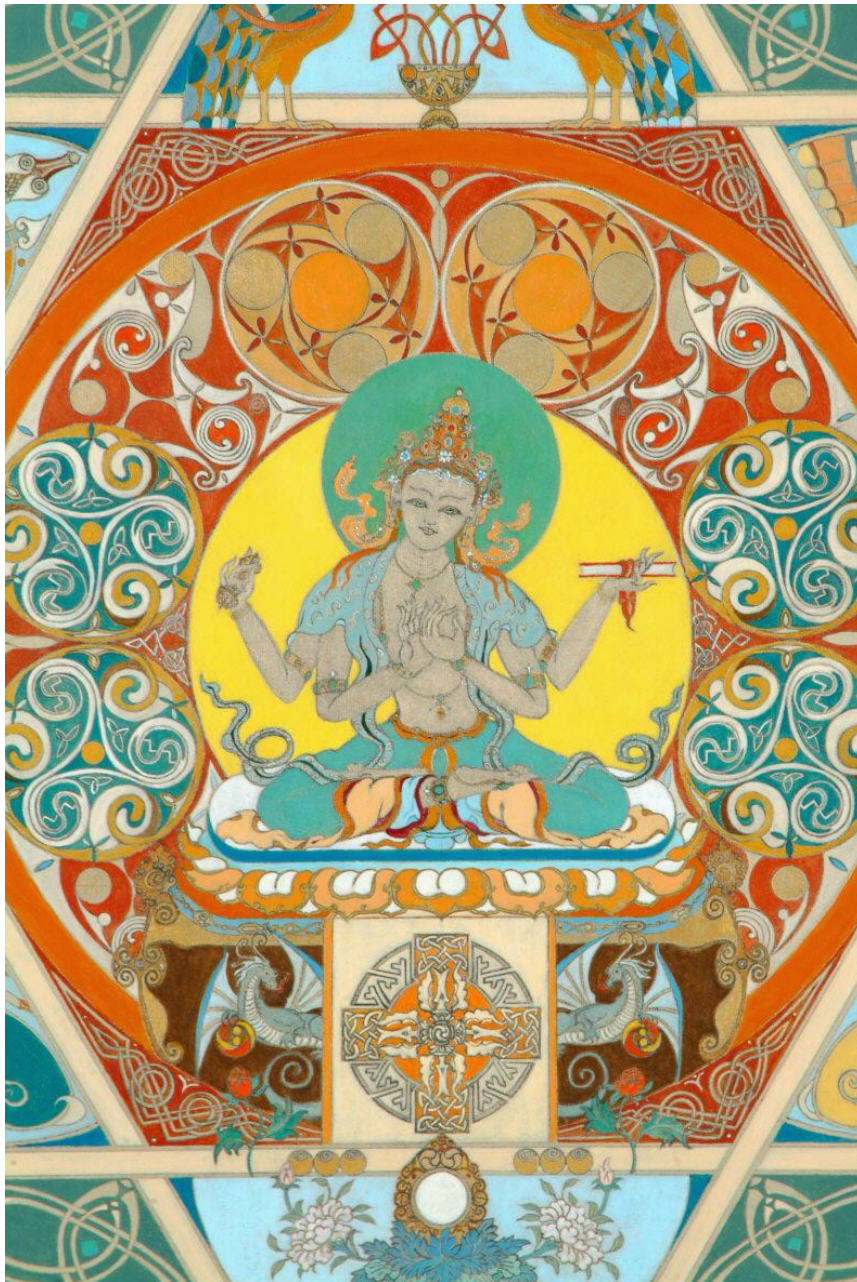

БГАГАВАТІ ПРАДЖНЯПАРАМІТА ГРІДАЯ СУТРА
та
ВАДЖРАЧЧХЕДІКА ПРАДЖНЯПАРАМІТА СУТРА

Київ – 2014

БГАГАВАТІ ПРАДЖНЯПАРАМІТА ГРІДАЯ СУТРА
та
ВАДЖРАЧХЕДІКА ПРАДЖНЯПАРАМІТА СУТРА

Переклад з тибетської та англійської мови – *Марія Васильєва*
Редакція – *Ярослав Литовченко*

Київ – 2014

ПЕРЕДМОВА

Цей український переклад сутр «Бгаваті Праджняпараміта Грідая» та «Ваджраччхедіка Праджняпараміта» народився від натхненного дотику вчення, дарованого Дзонгсаром Джам'янгом Кх'єнцє Норбу Рінпоче в місті Києві в травні 2013 року і присвячується довголіттю та процвітання активності цього Досконалого Майстра.

Обидві сутри, відомі також під назвами «Сутра Серця Позамежної Мудрості» та «Діамантова Сутра» є найшанованішими текстами буддизму Магаяни [1]. Вони належать до коротких сутр Праджняпараміти [2], в яких викладена суть вчення про пізнання порожнечі (санскр. *śūnyatā*, шун'ята) [3] та мудрості (санскр. *prajñā*, праджня), що виходить за межі уявлень про суб'єкт, об'єкт і дію.

Тексти цих сутр були записані в Давній Індії близько III ст. н.е. мовою санскриту. Найбільш раннім відомим манускриптом сутри «Бгаваті Праджняпараміта Грідая» є текст, написаний на пальмовому листі, що зберігається в монастирі Хорюдзі в містечку Ікаруга в Японії. Він датується 609 роком н.е. Із санскриту на тибетську мову «Сутру Серця» було вперше перекладено індійським пандітою Вімаламітрою та тибетським перекладачем Рінченон Де у IX ст. н.е. Саме з цього тибетського тексту сутру було перекладено українською мовою.

«Сутра Серця» навчає суті філософського погляду буддизму Магаяни – єдності порожнечі й співчуття. У буддійському вченні часто згадують про те, що шун'ята (порожнеча) є серцем Магаяни, в той час як серцем шун'яти є співчуття. «Сутра Серця» – єдина сутра Праджняпараміти, в якій присутній Авалокітешвара – втілення люблячої доброти і співчуття всіх будд. Співчуття, наче вода, пом'якшує ментальну жорсткість і упередження. Без співчуття й любові неможливо пізнати суть позамежної мудрості.

Найбільш раннім відомим рукописом сутри «Ваджраччхедіка Праджняпараміта» є так званий Гілгітський манускрипт (VI—VII ст. н.е.), знайдений у Гілгіті, що знаходиться на тій території Кашміру, яка з 1949 року перебуває у складі Пакистану. Перший англійський переклад сутри «Ваджраччхедіка Праджняпараміта» із мови санскриту був здійснений у 1957 році санскритологом Едвардом Конзе [4]. У 1989 році з'явився новий критичний переклад сутри Грегорі Шопена [5], а в 2006 році – один з найсучасніших перекладів Пола Гаррісона та Шого Ватанабе [6].

Окрім зазначених перекладів із мови санскриту, існує декілька версій англійських перекладів з китайської мови, що засновуються на китайських версіях сутри, найвідомішим з яких є датований IV ст. н.е. переклад

Кумарадживи. Переклади сутри англійською мовою з мови санскриту та китайської мови значно різняться за змістом. Через це перекладачу довелося обрати з двох наявних варіантів санскритську версію сутри.

Цей український переклад «Ваджрачхедіки Праджняпараміти» було здійснено з англійської мови на основі перекладу Пола Гаррісона та Шого Ватанабе з урахуванням двох інших зазначених перекладів із санскриту. У випадку різнотлумачень тексту, перекладач мав безцінну можливість з'ясувати значення незрозумілих речень у санскритолога Маттіа Сальвіні, за що йому щира подяка. Перекладач також висловлює безмежну вдячність найближчій сестрі у Дгармі та другові редакторові за натхнення й допомогу в опрацюванні перекладу.

Цей текст є першою, знаною перекладачу, спробою українського перекладу цих сутр. За всі помилки та недоліки відповідає перекладач.

Хай цей переклад принесе благо всім істотам! Хай він сприяє поширенню в Україні вчення Будди, що розсіює пітьму невідання, наче спалах блискавки!

ПРИМІТКА ЩОДО ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ САНСКРИТУ

Санскритські приголосні, як і приголосні всіх індо-європейських мов включно з українською, діляться, зокрема, на «дзвінкі» та «глухі» (англ. “voiced”, “unvoiced”). Кожний горизонтальний рядок тієї частини санскритської абетки, що стосується приголосних, крім останніх двох, містить п'ять літер:

क	ка	ख	кха	ग	га	घ	гга	ङ	нга
च	ча	छ	чха	ज	джа	झ	джга	ञ	нья
ट	та	ठ	т.ха	ड	да	ढ	д.га	ण	на
त	та	थ	тха	द	да	ध	дга	न	на
प	па	फ	пха	ब	ба	भ	бга	म	ма
य	я	र	ра	लृ	ла	व	ва		
श	шья	ष	ша	स	са	ह	га		

В кожному рядку перша літера завжди позначає «глухий» звук (напр. क [ка]), а третя завжди «дзвінкий» (напр. ग [га]). Друга і четверта літери завжди позначають «придихальні» звуки (напр. ख [кха] та घ [гга]). В санскриті «придихальні» звуки також діляться на «глухі» (напр. у складі ख [кха]) та «дзвінкі» (напр. у складі घ [гга]) в залежності від першої приголосної складу.

Як у санскриті, так і в українській мові є граматичне правило асиміляції приголосних, за яким сусідні в слові приголосні, а також ті, якими закінчуються й починаються сусідні в реченні слова, впливають на вимову одна одної, гармонізуючи й урізноманітнюючи її, творячи притаманну обом цим мовам мелодійність. Зокрема, за цим правилом, у залежності від «глухості» чи «дзвінкості» першої приголосної придихального складу друга приголосна складу (в даному випадку [х] або [г]) позначає, відповідно, звучання «глухого» або «дзвінкого» придишу.

Хоча санскритські придиhi не завжди цілком відповідають українським звукам [х] та [г] і звучать іноді немов посередині між ними, а в деяких випадках взагалі є майже нечутні (наприклад, у словах «Дгарма» і «бодгічїтта», або в правильно транслітерованому слові «Буддга»), все ж у

вимові класичного санскриту глухий приди́х звучить дещо ближче до [х], а дзвінкий – ближче до [г], а часто й зовсім як [г]. Цим обумовлена українська транслітерація тих санскритських слів, що мають приди́хальні звуки, як наприклад: «Бгагаван», «бодгісатва», «бгікшу», «аргі́гам», «Татхага́та», «Анатхапіндата», «Ваджраччхе́діка», «самкх'я» тощо.

Застосування в українській транслітерації санскриту обох літер «х» і «г», для точнішого відтворення глухого і дзвінкого приди́хальних звуків, адекватніше відтворює правильну вимову санскриту, на відміну від того варіанту транслітерації, в якому для позначення всіх приди́хальних звуків вживають лише літеру «х».

В санскриті також є окремі літери, що позначають приголосні звуки ण [га] та ङ [га]. В словах вони, коли не є найпершою літерою в слові, зазвичай слідують одразу за попередньою голосною літерою. ण [га] завжди звучить гостро, так як українська «г» і латинська «g». У переважній більшості випадків ङ [га] звучить як українська «г». Цим обумовлена українська транслітерація таких слів, як наприклад: «Бгагаван», «Татхага́та», «гуру», «йога», «грага», «Магаяна», «магасатва», «Гінаяна», «грі́дая» тощо. Проте, як і у випадку з приди́хальними звуками, є винятки, коли літера ङ [га] звучить радше немов посередині між [г] і [х]. В таких рідкісних випадках, щоб урізноманітнити відтворення санскриту, літеру ङ [га] ми вирішили транслітерувати українською літерою «х», як от у мантричному складі «Хум».

*Неописанна, незбагненна й невимовна
Праджняпараміта є ненароджена й невинна –
сама сутність простору.
Це сфера самоусвідомлюваної одвічної мудрості.
Вклоняюся Матері всіх будд трьох часів!*

БГАГАВАТІ ПРАДЖНЯПАРАМІТА ГРІДАЯ

або

СУТРА СЕРЦЯ ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

Вклоняюся Благословенній Переможниці [7], Серцю Позамежної Мудрості!

Так я чув. Якось Благословенний [8] перебував на горі Вершина Грифів, що в Раджагрісі, разом із великим зібранням ченців і бодгісатв [9]. У той час Благословенний увійшов у стан самадгі [10] «Сприйняття глибинного», що досліджує явища (дгарми) [11].

В той сам час Шляхетний Бодгісатва-Магасатва [12] Авалокітешвара [13], споглядаючи глибоку практику Позамежної Мудрості Праджняпараміти, узрів, що п'ять сукупностей (скандг) [14] за своєю природою порожні.

Тоді, завдяки силі [благословення] Будди, Шановний Шаріпутра [15] спитав Шляхетного Бодгісатву-Магасатву Авалокітешвару: «Як мають чинити ті шляхетні чоловіки й жінки, які прагнуть практикувати глибоку Позаめжну Мудрість Праджняпараміту?»

На це Шляхетний Бодгісатва-Магасатва Авалокітешвара відповів Шановному Шаріпутрі таке: «Шаріпутро, ті шляхетні чоловіки й жінки, які прагнуть практикувати глибоку Позамежну Мудрість Праджняпараміту, мають досконалим чином бачити, що п'ять сукупностей за своєю природою є цілковито порожні.

Форма (*рупа*) є порожньою, порожнеча (*шун'ята*) також є формою. Порожнеча – це ніщо інше, як форма. Форма – ніщо інше, як порожнеча [16].

Так само відчуття (*ведана*), розпізнання (*самджня*), утворення (*самскара*) та свідомість (*віджняна*) є порожніми.

Таким чином, Шаріпутро, всі явища є порожнечою й не мають ознак [17].

Немає виникнення, немає припинення, немає забруднення, немає очищення від забруднення [18]. Немає вичерпання й немає завершення [19].

Оскільки це так, Шаріпутро, в порожнечі немає форми, немає відчуття, немає розпізнання, немає утворень і немає свідомості.

Немає ока, немає вуха, немає носа, немає язика, немає тіла й немає розуму [20].

Немає форми, немає звуку, немає запаху, немає смаку, немає об'єктів дотику й немає явищ [21].

Починаючи від того, що немає пізнавального джерела (*дгату*) ока, і до того, що немає пізнавального джерела розуму. Також немає пізнавального джерела ментальної свідомості [22].

Немає невідання, немає припинення невідання, і так до того, що немає старіння й смерті, ні припинення старіння й смерті [23].

Немає страждання, немає причини страждання, немає припинення страждання й немає шляху [24].

Немає первинної мудрості, немає ні досягнення, ні недосягнення [25].

Тому, Шаріпутро, оскільки бодгісатвам немає чого досягати, вони покладаються на Позамежну Мудрість Праджняпараміту. Вільні від затьмарень, вони безстрашні. Вони цілком переходять за межі омани й досягають остаточної нірвани.

Всі будди, що були в минулому, є тепер і будуть в майбутньому, покладаючись на Праджняпараміту, вповні пробудилися до найвищого, істинного й досконалого пробудження.

Отже мантру Позамежної Мудрості Праджняпараміти, мантру великого прозріння, досконалу мантру, незрівнянну мантру, що цілком вгамовує всі страждання, необхідно запізнати як істинну, бо в ній немає омани. Мантра Праджняпараміти така:

ТАД'ЯТХА ОМ ГАТЕ ГАТЕ ПАРАГАТЕ ПАРАСАМГАТЕ БОДГІ СВАГА

Саме так, Шаріпутро, бодгісатви-магасатви мають практикувати глибоку Позамежну Мудрість Праджняпараміту».

Тоді Благословенний вийшов із самадгі й уславив Шляхетного Бодгісатву-Магасатву Авалокітешвару, прорікши: «Чудово! Вельми чудово! О шляхетний сину, саме так! Саме так воно і є! Глибоку Позамежну Мудрість Праджняпараміту необхідно практикувати саме так, як ти навчив, і всі татхагати [26] зрадіють».

По сій мові Благословенного, Шановний Шаріпутра і Шляхетний Бодгісатва-Магасатва Авалокітешвара, все те зібрання й увесь світ з його богами [27], людьми, напівбогами [28] і гандгарвами [29] зраділи й уславили слова Благословенного.

Так завершується «Серце Позамежної Мудрості», Сутра Магаяни «Бгагаваті Праджняпараміта Грідая».

Уклін Гуру! Уклін Будді! Уклін Дгармі! Уклін Сангсі! Уклін Величній Матері Праджняпараміті! Хай всі мої сумлінні слова справдяться!

Так, як колись Індра, володар богів, споглядаючи глибоку суть Праджняпараміти, виголошував ці слова і, завдяки цьому, відвернув усе лихо й інші негаразди, хай і я, завдяки силі споглядання глибокої суті Праджняпараміти і промовляння цих слів, відверну лихо й інші негаразди! Хай вони будуть відвернуті! Хай вони будуть вгамовані! Хай вони будуть цілком умиrotворені!

Все виникає із взаємозалежності, не припиняється й не народжується, ні існує, ні не існує, ні багатозначне, ні однозначне. Цілковите вмиrotворення ментальних концепцій. Непохитний спокій. Вклоняюся святій мові Досконалого Будди!

Хай вісімдесят тисяч перешкод будуть усунені, негаразди відвернуті, а гармонія й мир досягнуті! Хай все сприяє добробуту й щастю!

Хай благо буде всім!

ВАДЖРАЧХЕДІКА ПРАДЖНЯПАРАМІТА СУТРА

ДІАМАНТОВЕ ЛЕЗО ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

або

**Сутра Позамежної Мудрості,
що розсіює темінь невідання, наче спалах блискавки**

Слава Шак'ямуні, Татхагаті, Високогідному, Досконало Пробудженому!

І.

Так я чув. Якось Бгагаван [30] перебував у Шравасті [31], лісі Джета [32], що в садах Анатхапіндади [33], разом з великим зібранням ченців-бгикшу [34], що сягало тисячі двохсот п'ятдесяти осіб, та багатьма бодгісатвами-магасатвами.

Вранці Бгагаван одягнув ризу, взяв чашу для подаянь і увійшов до славного міста Шравасті зібрати трохи їжі. Повернувшись з обходу міста, він здійснив трапезу, відклав чашу і ризу, омив стопи й сів на приготоване для нього місце. Схрестивши ноги та випроставши тіло, він усвідомлено спрямував свою увагу перед собою. Тоді багато бгикшу підійшли до місця, де перебував Бгагаван, торкнулися чолом землі біля його стіп, тричі обійшли навколо та сіли біля нього.

2.

У той час до зібрання приєднався Шановний Субгуті [35]. Підвівшись, він загорнув одіж на одне плече, прихилив праве коліно до землі, привітав Бгагавана, з'єднавши долоні, та промовив: «Чудово, о Благословенний, вельми чудово, о Добродійний [36], якою найвищою милістю Татхагата, Високогідний [37], Досконало Пробуджений [38] вшанував бодгісатв-магасатв! Чудово, о Благословенний, якою найвищою довірою Татхагата, Високогідний, Досконало Пробуджений наділив бодгісатв-магасатв! Яким чином, о Благословенний, той, хто зійшов на шлях бодгісатв, має на ньому бути? Як має ним іти? Як має опановувати свій розум?»

На це Бгагаван відповів Шановному Субгуті: «Гарно мовлено, Субгуті! Саме так, Субгуті, саме так і є, як ти сказав. Татхагата вшанував бодгісатв найвищою милістю, він наділив бодгісатв найвищою довірою. Отож, Субгуті, слухай уважно! Я повім, яким чином той, хто зійшов на шлях бодгісатв, має на ньому бути, як має ним іти, як має опановувати свій розум».

«Я слухаю, о Благословенний», – відповів Шановний Субгуті.

3.

Бгагаван мовив: «Субгуті, той, хто зійшов на шлях бодгісатв, має закласти в собі такий намір: «Скільки всього є істот у всесвіті, всіх, кого стосується поняття істоти, – народжені з яйця, народжені з утроби, народжені з вологи або народжені чудесним чином; ті, що мають фізичну подобу і ті, що її не мають; ті, що мислять, і ті, що не мислять, і ті, що ані мислять, ані не мислять, скільки є незліченних істот, яких можна уявити, – всіх їх я мушу привести до нирвани [39], до нирвани без жодного залишку [40].

І хоча незліченна кількість істот була так приведена до нирвани, водночас жодна істота не була приведена до нирвани. Чому? Якщо, Субгуті, в бодгісатви зберігається уявлення про наявність істоти, він не може зватися бодгісатвою. Чому? Субгуті, той, у кого зберігається уявлення про наявність істоти, душі або особи, не заслуговує на ім'я бодгісатви.

4.

Позаяк, Субгуті, бодгісатва не повинен творити даяння [41], фіксуючись на об'єктах. Він не повинен фіксуватися на будь-чому взагалі. Творячи даяння, він не повинен фіксуватися ні на формах, ні на звуках, запахах, смаках, об'єктах дотику, ні на явищах. Бодгісатва повинен чинити даяння, аби не фіксуватися на ідеї відмінних ознак [будь-якого об'єкту]. Чому? А тому, що обсяг доброчинності [42] бодгісатви, який творить даяння, не маючи уявлень, не так легко виміряти.

Як ти вважаєш, Субгуті, чи легко виміряти обсяг простору на сході?»

«Ні, нелегко, о Благословенний», – відповів Субгуті.

Бгагаван запитав: «Так само, Субгуті, чи легко виміряти обсяг простору на півдні, заході чи півночі, знизу чи вгорі, між сторонами світу, в усіх десяти напрямках?»

«Ні, нелегко, о Благословенний», – відповів Субгуті.

Бгагаван мовив: «Безумовно, Субгуті. Так само нелегко виміряти обсяг добродійності бодгісатви, який творить даяння, ні на чому не фіксуючись. Таким, Субгуті, чином бодгісатва повинен творити даяння, що є прикладом добродійності».

5.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи можливо розпізнати Татхагату через наявність відмінних ознак [43]?»

«Ні, неможливо, о Благословенний», – відповів Субгуті.

«Чому? Бо те, чому Татхагата навчав як наявності відмінних ознак, насправді не має жодної відмінної знаковості».

Тоді Бгагаван повідав Шановному Субгуті таке: «Субгуті, коли є будь-яка відмінна ознака, тоді є омана, а коли немає жодної відмінної ознаки, тоді немає й омани. Тому через беззнаковість його відмінних ознак і можна розпізнати Татхагату».

6.

Тоді Субгуті запитав: «Чи в майбутньому, в останню епоху, коли настануть завершальні п'ять сотень років, будуть ті, хто почувши слова цього вчення, повірять в їхню істинність?»

Бгагаван відповів: «Субгуті, не кажи таке «чи в майбутньому, в останню епоху, коли настануть завершальні п'ять сотень років, будуть ті, хто почувши слова цього вчення, повірять в їхню істинність?»!»

Позаяк, Субгуті, в майбутньому, коли в завершальні п'ять сотень років занепаде істинна Дгарма [44], будуть бодгісатви-магасатви – високоморальні, добродійні та глибокомудрі. І ці бодгісатви, Субгуті, будуть не тими, що служили лише одному Будді та зростили коріння своєї добродійності в часи лише одного Будди. А будуть вони тими, що служили багатьом буддам і зростили коріння добродійності в часи багатьох будд.

Усіх, хто, почувши слова цього вчення, пізнають, бодай протягом лише одного помислу, ясність віри, – їх Татхагата відає, їх Татхагата бачить. Усі вони, Субгуті, породять безмірну добродійність і сповняться нею.

Чому так? Тому що, Субгуті, ці бодгісатви будуть вільні від уявлень про наявність самості [45], уявлень про наявність істоти, душі або особи. Вони не залежатимуть ні від уявлення про дгарми, ні від уявлення про не-дгарми. Вони не залежатимуть ні від уявлення, ні від не-уявлення.

Чому так? Бо, Субгуті, якщо ці бодгісатви залежатимуть від уявлення про дгарми, тоді вони прив'язуватимуться до самості, прив'язуватимуться до душі, прив'язуватимуться до особи.

Якщо вони залежатимуть від уявлення про не-дгарми, вони прив'язуватимуться до самості, прив'язуватимуться до душі, прив'язуватимуться до особи. Натомість, бодгісатва повинен ані прив'язуватися до дгарм, ані прив'язуватися до не-дгарм. Тому Татхагата повідав, що той, хто розуміє вчення про подібність до плота [46], має звільнитися не лише від дгарм, а й також від не-дгарм».

7.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи є щось таке, до чого Татхагата досконало пробудився, або чи є якась дгарма, яку Татхагата проповідував як найвище досконале пробудження?»

Субгуті відповів: «Ні, немає, якщо я вірно зрозумів те, що проповідував Благословенний. Немає жодної дгарми, до якої Татхагата досконало пробудився, ані жодної дгарми, яку Татхагата проповідував як найвище досконале пробудження. Чому так? Бо дгарма, якій навчав Татхагата, є незбагненною і невимовною, вона є ані дгармою, ані не-дгармою.

Чому? Бо Шляхетні розпізнаються завдяки силі, яку вони черпають з необумовленого [47]».

8.

Тоді Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, якщо хтось наповнить цю світову систему, що складається з тисячі мільйонів світів, сімома дорогоцінностями [48], а потім офірує її татхагатам, високогідним, досконало пробудженим, чи накопичить він завдяки цьому багато добродійності?»

Субгуті відповів: «Великою, о Благословенний, великою, о Добродійний, буде та добродійність. Чому так? Бо в дійсності вона незміренна. Тому Татхагата й навчав про вимір добродійності, як про невимірний».

Бгагаван мовив: «Однак, якщо хтось візьме з цього вчення бодай одну строфу з чотирьох рядків [49] і викладе її, й цілком роз'яснить, то завдяки цьому він породить ще більшу добродійність, незрівнянну й незліченну.

Чому? А тому, що з цього й народилося найвище досконале пробудження [50] татхагат, високогідних, досконало пробуджених, саме з цього народжуються всі благословенні будди [51]. Чому? Бо так звані «Буддові дгарми» в дійсності є Буддові не-дгарми. Тому вони й названі «Буддові дгарми».

9.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи може «Тому, хто ввійшов у потік» [52], спасти на думку: «Я досягнув плід «Того, хто ввійшов у потік?»»

Субгуті відповів: «Ні, не може, о Благословенний. Чому? Бо в дійсності він нікуди не входив. Він не ввійшов ні у форми, ні у звуки, запахи, смаки, ні в об'єкти дотику, ні в явища. Тому його й іменують «Той, хто ввійшов у потік». Якщо, о Благословенний, «Тому, хто ввійшов у потік» спаде на думку: «Я досягнув плід «Того, хто ввійшов у потік», тоді в ньому буде прив'язаність до самості, прив'язаність до істоти, прив'язаність до душі, прив'язаність до особи».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи може «Тому, хто повернеться лише раз» [53] спасти на думку: «Я досягнув плід «Того, хто повернеться лише раз?»»

Субгуті відповів: «Ні, не може, о Благословенний. Чому? Бо насправді немає жодної дгарми, яка входить у стан буття «Того, хто повернеться лише раз». Тому його й іменують «Той, хто повернеться лише раз».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи може «Тому, хто ніколи не повернеться» [54] спасти на думку: «Я досягнув плід «Того, хто ніколи не повернеться?»»

Субгуті відповів: «Ні не може, о Благословенний. Чому? Бо насправді немає жодної дгарми, яка засвідчила б «Того, хто ніколи не повернеться». Тому його й іменують «Той, хто ніколи не повернеться».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи може спасти на думку Високогідному: «Я досягнув плід Вищої Гідності?»»

Субгуті відповів: «Ні, не може, о Благословенний. Чому? Бо насправді немає жодної дгарми, яка називалася б Вищою Гідністю. Якби Високогідному спало на думку: «Я досягнув плід Вищої Гідності», тоді в ньому зберігалась би прив'язаність до самості, прив'язаність до істоти, прив'язаність до душі, прив'язаність до особи.

Татхагата, Високогідний, Досконало Пробуджений назвав мене «першим серед тих, хто перебуває в спокої» [55]. Я, о Благословенний, є вільний від пристрастей. Однак мені не спадає на думку, що я Високогідний. Якби мені, о Благословенний, спало на думку, що я досяг стану Вищої Гідності, тоді Татхагата ніколи не повідав би про мене, що «Шляхетний Субгуті, перший серед тих, хто перебуває в спокої, в дійсності ніде не перебуває. Тому його й називають «тим, хто перебуває в спокої».

10.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи була якась дгарма, якій Татхагата навчився в Будди Діпанкари [56], Татхагати, Високогідного, Досконало Пробудженого?»

«Ні, не було жодної дгарми, о Благословенний, якій Татхагата навчився в Будди Діпанкари, Татхагати, Високогідного, Досконало Пробудженого», – відповів Субгуті.

Бгагаван мовив: «Субгуті, бодгісатва, що скаже: «Я вдосконалю якості поля» [57], говоритиме хибно. Чому так? Бо Татахагата навчав, що так звані «якості поля» в дійсності є без-якісними. Тому вони й названі «якостями поля».

Отож, Субгуті, бодгісатва-магасатва повинен зароджувати намір так, аби не мати уявлень. Він повинен зароджувати намір, не плекаючи думок про форми, ні про звуки, ні про запахи, ні про смаки, ні про об'єкти дотику, ні про явища.

Уяви, Субгуті, людину, чия особиста присутність була б, скажімо, як гора Меру [58], царівна всіх гір. Як ти вважаєш, Субгуті, чи була б її особиста присутність значною?»

Субгуті відповів: «Значною, о Благословенний, значною, о Добродійний, була б її особиста присутність. Чому так? Бо Татхагата змалював її як відсутність, оскільки вона є ні присутністю, ні не-присутністю. Тому її й названо «особиста присутність».

11.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, якби було стільки річок Ганг [59], скільки є піщинок у великій річці Ганга, то чи багато було б у них таких піщинок?»

«Вже самих лише тих річок Ганг було б напрочуд багато, о Благословенний, а що й казати про піщинки в них», – відповів Субгуті.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, якщо якась шляхетна жінка або чоловік наповнять сімома дорогоцінностями стільки світових систем, скільки є піщинок у тих річках Ганг, і офірують їх татхагатам, високогідним, досконало пробудженим, то чи породять така жінка або чоловік велику добродійність?»

Субгуті відповів: «Великою, о Благословенний, буде добродійність, яку завдяки цьому породять та жінка або чоловік».

12.

Бгагаван мовив: «Однак, якщо хтось візьме з цього вчення бодай одну строфу з чотирьох рядків, викладе її й роз'яснить, то він удійснить ще більшу добродійність, безмірну й незліченну.

Позаяк, Субгуті, навіть місце, на якому хтось прочитає бодай одну строфу з чотирьох рядків із цього вчення і роз'яснить її, стане святим для всього світу богів, людей і напівбогів. Годі й казати що ті, хто засвоять це вчення, осяються найдивогляднішим дивом. На тому місці перебуватиме сам Учитель або один із його мудрих учнів».

13.

Почувши це, Шановний Субгуті запитав: «Як, о Благословенний, називається це вчення і як його засвоїти?»

Бгагаван відповів: «Це вчення називається Праджняпараміта – «Позамежна Мудрість», і саме так ти повинен його засвоювати. Чому? Бо досконалість мудрості, якій навчає Татхагата, в дійсності є поза межами досконалості. Тому її й названо «Позамежна Мудрість».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи взагалі є якась дгарма, яку проповідував Татхагата?»

«Ні, Благословенний», – відповів Субгуті, – «немає жодної дгарми, яку проповідував Татхагата».

Бгагаван запитав: «Субгуті, якщо уявити кількість порошин у світовій системі, що складається з тисячі мільйонів світів, то чи буде їх багато?»

Субгуті відповів: «Так, багато буде тих порошин, о Благословенний. Татхагата навчав, що будь-яка порохина є не-порохиною. Тому її й названо «порохиною». І про будь-яку світову систему Татхагата навчав як про не-систему. Тому її й названо «світовою системою».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи можливо розпізнати Татхагату через тридцять дві відмінні ознаки Досконалого?»

Субгуті відповів: «Ні, неможливо, о Благословенний. Чому? Бо тридцять дві відмінні ознаки Досконалого, як тому навчав Татхагата, насправді є без-знаковими. Тому вони й названі «тридцять дві відмінні ознаки Досконалого».

Бгагаван мовив: «І знову ж таки, Субгуті, якщо якась жінка або чоловік пожертвують своїм тілом стільки разів, скільки є піщинок у річці Ганга, а хтось інший візьме з цього вчення бодай одну строфу з чотирьох рядків і роз'яснить її іншим, то завдяки цьому він породить більшу добродійність, ніж та жінка й чоловік, і буде вона безмірна й незліченна».

14.

Глибина цього вчення розчулила Шановного Субгуті до сліз. Утерши очі, він повідав Бгагавану таке: «Чудово, о Благословенний, навдивовиж чудово, о Добродійний, Татхагата виклав це вчення! Завдяки цьому вченню в мені розкрилося пізнання. Раніше не доводилось мені чути нічого подібного. Благословенні ті, хто, почувши це вчення, досягнуть ідею його істинності. А будь-яка ідея істинності насправді є не-ідеєю. Тому Татхагата й назвав її «ідея істинності».

Для мене, о Благословенний, не є дивом, що я вірю в це вчення. А хто, вивчивши це вчення, запам'ятають та засвоять його, ті досяються найдивогляднішим дивом. Бо уявлення про наявність самості, істоти, душі чи особи не заповнить їх. Чому? Бо уявлення про наявність самості, істоти,

душі чи особи насправді є не-уявленням. Чому так? А тому, що пробуджені вільні від будь-яких уявлень».

Бгагаван відповів: «О так, Субгуті, дійсно так, найдивогогляднішим дивом осяються ті, хто, почувши це вчення, не злякаються, не затремтять, не вжахнуться. Чому так? Бо Татхагата навчав цьому як найвищій досконалості [60]. А те, чому Татхагата навчає як найвищій досконалості, тому навчають і незліченні будди. Тому її й названо «найвища досконалість».

Однак, Субгуті, досконалість терпіння [61] Татхагати насправді є бездосконалістю. Чому так? Коли цар Калінги [62] відтяв від мого тіла руки, ноги й голову, в мені було відсутнє уявлення про самість, істоту, душу або особу. Я не мав тоді жодних уявлень, ані не-уявлень.

Чому так? Тому, що, Субгуті, якби в той час у мене були думки про існування самості, істоти, душі або особи, тоді в мене були б і думки неприязні. Пам'ятаю, як п'ять сотень народжень тому я провадив життя мудреця, що практикував параміту терпіння. І тоді я теж не залежав від уявлень про існування самості, істоти, душі або особи.

Тому, Субгуті, звільнившись від усіх уявлень, бодгісатва-магасатва повинен зародити намір найвищо, істинно й досконало пробудитися. Він повинен зародити цей намір, не фіксуючись на формах, звуках, запахах, смаках, об'єктах дотику чи явищах, не фіксуючись на дгармах, ні фіксуючись на не-дгармах, не привязуючись ні до чого.

Чому так? Бо все фіксоване насправді є нефіксованим. Тому Татхагата вчить, що даєння необхідно здійснювати, не фіксуючись на формах.

Таким чином, Субгуті, бодгісатва повинен творити даєння во благо всіх істот. Однак, будь-яке уявлення про істот насправді є не-уявленням. Всі істоти, про яких проповідував Татхагата, в дійсності є без-істотними. Татхагата каже про все так, як воно є, він говорить істину, Татхагата не говорить неправду.

І все ж, Субгуті, в тій дгармі, до якої пробудився Татхагата і яку він проповідував, насправді немає ні правди, ні неправди.

Субгуті, бодгісатва, який опустився до рівня об'єктів, і творить даєння на рівні об'єктів, подібний до людини, яка занурилася в темряву. Бодгісатва, який творить даєння, що не є на рівні об'єктів, подібний до зрячої людини, яка бачить різноманітні образи, коли світає і сходить сонце» [63].

15.

Бгагаван мовив: «Субгуті, тих чоловіків і жінок, які вивчатимуть, начитуватимуть і засвоюватимуть це вчення, їх Татхагата відає, їх Татхагата бачить. Всі вони удійснять безмірну й незліченну добродетельність.

Так от, якщо якась шляхетна жінка або чоловік пожертвують вранці стількима своїми тілами, скільки є піщинок в річці Ганга, і якщо вони вчинять так і вдень і вночі, і жертвуватимуть так своїми тілами протягом сотень тисяч

мільйонів кальп [64], а хтось інший, почувши це вчення, просто не відкине його, то завдяки цьому він удійснить більшу доброчинність ніж ті чоловік і жінка, безмірну й незліченну. Годі й казати про того, хто, переписавши це вчення, вивчить і запам'ятає його, начитуватиме його, засвоїть його й роз'яснить його іншим.

Це вчення, Субгуті, є неосяжне й незміренне. Татхагата проповідував його на благо всіх істот, що зійшли на найкращий шлях, всіх істот, що зійшли на досконалий шлях [65]. Ті, хто вивчать, запам'ятають, засвоять і промовлятимуть це вчення, тих Татхагата відає, тих Татхагата бачить. Вони збагатяться незрівнянною, необмеженою, нескінченною доброчинністю. Усі вони, Субгуті, нестимуть моє пробудження на своїх раменах.

Це вчення, Субгуті, неспроможні почути ті, хто мають нижчі нахили [66], ані здатні його почути, вивчити й засвоїти ті, хто є в полоні хибного погляду [67] про наявність самості, хибного погляду про наявність істоти, хибного погляду про наявність душі, хибного погляду про наявність особи. Цього просто не може бути.

Позаяк, Субгуті, хоч би де роз'яснювали це вчення, те місце стане вартим поклоніння, вартим пошани і ритуального обходження для всього світу богів, людей і напівбогів, подібним вівтарю буде те місце.

16.

О Субгуті, зневажатимуть, відкрито зневажатимуть чоловіків і жінок, які вивчатимуть і засвоюватимуть вчення такі, як це. Проте весь заряд негативностей, який вони накопили в своїх попередніх життях, завдяки тому, що їх зневажатимуть, буде вичерпано, і вони цілком пробудяться.

Я відаю, Субгуті, як у минулому, незліченні кальпи до приходу Будди Діпанкари, Татхагати, Високогідного, Досконало Пробудженого, і ще раніше перед тим, було вісімдесят чотири сотні тисяч мільйонів будд, з якими я запізнав милість, і знайшовши милість, не згубив її. Проте, доброчинність, яку я породив, коли запізнав милість з тими буддами і, знайшовши цю милість, не згубив її, не є навіть одним сотим, одним тисячним, одним стотисячним, одним стомільйонним, ні одним стотисячмільйонним від тої доброчинності, яку накопичать ті, хто в останні часи, в завершальні п'ять сотень років вивчатимуть, запам'ятовуватимуть, начитуватимуть і засвоюватимуть це вчення.

Цей обсяг доброчинності не піддається ні виміру, ні вирахуванню частки, ні підрахунку, ні порівнянню, ні змалюванню засобом аналогій. Субгуті, якби хтось намагався описати обсяг доброчинності, породженої тими шляхетними чоловіками й жінками, то він втратив би глузд і вкінці заплутався б. Позаяк, Субгуті, це вчення є неосяжне, і результат, до якого воно призводить, воістину незбагнений».

Субгуті запитав: «Як же тоді, о Благословенний, той, хто зійшов на шлях бодгісатв, має на ньому бути? Як має ним іти? Як має опановувати свій розум?»

Бгагаван мовив: «Субгуті, той, хто зійшов на шлях бодгісатв, має постановити собі таким чином: «Скільки всього є істот у всесвіті, всіх тих, кого стосується поняття істоти, всіх їх я мушу привести до нірвани, до нірвани без жодного залишку».

І хоча незліченна кількість істот була приведена так до нірвани, водночас жодна істота не була приведена до нірвани. Чому? Бо якщо в бодгісатви зберігається уявлення про наявність істоти або самоті, він не може зватися бодгісатвою. Чому так? Бо «той, хто зійшов на шлях бодгісатв», не належить дгармам.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи була якась дгарма, яку Татхагата одержав від Будди Діпанкари, і завдяки якій досяг найвищого досконалого пробудження?»

Субгуті відповів: «Ні, о Благословенний. Якщо я вірно зрозумів те, чому навчав Татхагата, то не було жодної дгарми, яку Татхагата одержав від Будди Діпанкари, і завдяки якій досяг найвищого досконалого пробудження».

Бгагаван мовив: «Саме так, Субгуті, саме так і є. Насправді, Субгуті, немає жодної дгарми, завдяки якій Татхагата, перебуваючи з Буддою Діпанкарою, досяг найвищого досконалого пробудження.

Знову ж таки, Субгуті, якби була якась дгарма, яку Татхагата досконало пізнав би, то Будда Діпанкара не прорік би про мене: «В майбутньому ти, молодий брагмане, станеш Татхагатою, Високогідним, Досконало Пробудженим на ім'я Шак'ямуні».

Чому так? А тому, що найменування «Татхагата» («Реалізований») походить від слова «татхата» [68] – «дійсна реальність». Субгуті, помилятиметься той, хто скаже, що Татхагата досяг найвищого досконалого пробудження. Чому? А тому, що немає жодної дгарми, до якої Татхагата пробудився як до найвищого досконалого пробудження.

В тій дгармі, до якої пробудився Татхагата, немає нічого ні правдивого, ні неправдивого. І тому Татхагата навчав, що всі дгарми є Буддові дгарми. Оскільки, Субгуті, всі дгарми насправді є не-дгармами, їх і названо «Буддові дгарми».

Субгуті, це подібно до того, коли людина має тіло, велике тіло».

Субгуті мовив: «Людина, яку Татхагата змалював як таку, що має велике тіло, в дійсності є безтілесною, так і навчав Татхагата. Тому вона й названа такою, що «має тіло, велике тіло».

Бгагаван мовив: «Саме так, Субгуті. Якщо бодгісатва каже, наприклад: «Я приведу до нирвани незліченну кількість істот», то його не можна назвати бодгісатвою. Чому так? Чи взагалі існує якась дгарма, Субгуті, що називалась би «бодгісатвою»?

«Ні, не існує, о Благословенний», – відповів Субгуті.

Бгагаван мовив: «Тому Татхагата й навчає, що всі дгарми є безсамістні, безістотні й безособові.

Якщо якийсь бодгісатва скаже: «Я вдосконалю якості поля», його не можна назвати бодгісатвою. Чому так? Бо Татхагата навчав про якості поля як про без-якісні. Тому, Субгуті, їх і названо «якості поля».

Однак того бодгісатву, який вірить в часто повторюваний вислів «дгарми є безсамістні», його Татхагата, Високогідний, Досконало Пробуджений називає бодгісатвою, правдивим бодгісатвою».

18.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи Татхагата має тілесне око?»

Субгуті відповів: «Так, о Благословенний, Татхагата має тілесне око».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, а чи має Татхагата божественне око, око мудрості, око Дгарми, око Пробудженого?»

Субгуті відповів: «Так, о Благословенний, Татхагата має божественне око, і має він око мудрості, й око Дгарми, й око Пробудженого».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, якби було стільки ж річок Ганг, скільки є піщинок в одній річці Ганга, і кількість піщинок в тих Гангах дорівнювала би кількості світових систем, то чи багато було б таких світових систем?»

«Напрочуд багато, о Благословенний», – відповів Субгуті.

Бгагаван мовив: «Хоч би скільки було істот у цих світових системах, усі різноманітні плинні думки їм відає Татхагата. Чому так? Бо Татхагата навчав про плинні думки як про без-плинні, тому вони й названі «плинні думки». А чому так? Бо, Субгуті, неможливо схопити й досягнути минулу думку, неможливо схопити й досягнути майбутню думку, неможливо схопити й досягнути теперішню думку».

19.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, якщо якийсь чоловік або жінка наповнять цю світову систему, що складається з тисячі мільйонів світів, сімома дорогоцінностями, й офірують її татхагатам, високогідним, досконало пробудженим, чи породять вони завдяки цьому велику добродієність?»

«Так, о Благословенний, величезною буде та доброчинність», – відповів Субгуті.

Бгагаван мовив: «Саме так, Субгуті, саме так. Завдяки цьому той чоловік або жінка породять величезну доброчинність. Проте, якби насправді існувало таке явище, як обсяг доброчинності, то Татхагата не проповідував би так званого «обсягу доброчинності».

20.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи можливо розпізнати Татхагату через досконалість його тілесної форми?»

Субгуті відповів: «Ні, о Благословенний, Татхагату неможливо розпізнати через досконалість його тілесної форми. Чому? А тому, що Татхагата навчав про досконалість тілесної форми як про бездосконалістність. Тому її й названо «досконалість тілесної форми».

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи можливо розпізнати Татхагату через наявність відмінних ознак?»

«Ні, неможливо, о Благословенний», – відповів Субгуті.

«Чому? Бо Татхагата навчав про наявність відмінних ознак як про таку, що насправді не має жодної відмінної знаковості. Тому вона й названа «наявність відмінних ознак».

21.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи може спасти на думку Татхагаті, що він навчав Дгармі?»

«Ні, о Благословенний», – відповів Субгуті.

Бгагаван мовив: «Дійсно, Субгуті. Якщо хто-небудь скаже, що Татхагата навчав Дгармі, то він говоритиме хибно внаслідок невірного розуміння. Чому так? А тому, що взагалі немає жодної дгарми, Субгуті, яку можна б було назвати «вченням Дгарми».

Субгуті запитав: «О, Благословенний, чи будуть у майбутньому такі істоти, які почувши проповідь подібних вчень, повірять у них?»

Бхагаван відповів: «Субгуті, вони є ані істотами, ані не-істотами. Чому? Бо Татхагата навчав, що всі вони безістотні. Тому їх і названо «всі істоти».

22.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи є взагалі якась дгарма, до якої Татхагата пробудився як до найвищого досконалого пробудження?»

Субгуті відповів: «Ні, немає, о Благословенний, немає жодної дгарми, до якої Татхагата пробудився як до найвищого досконалого пробудження».

23.

Бгагаван мовив: «Саме так, Субгуті, саме так. Насправді в пробудженні немає навіть щонайменшої дгарми, яку можна знайти або досягнути. Тому воно й назване «найвище досконале пробудження».

Позаяк, Субгуті, ця дгарма є такою ж, як і всі інші, й немає в ній нічого відмінного. Тому вона й названа «найвище досконале пробудження».

Через те, що воно безістотне і безособове, до цього найвищого досконалого пробудження цілком пробуджуються як до такого, що зовсім не відрізняється від усіх добродійних дгарм. Про ці, Субгуті, так звані «доброчинні дгарми», Татхагата навчав, що вони насправді не-дгарми. Тому їх і названо «доброчинні дгарми».

24.

Бгагаван мовив: «І знову ж таки, Субгуті, якщо хтось накопичуватиме сім дорогоцінностей доти, доки те накопичення не зрівняється за обсягом з усіма горами Меру, царівнами всіх гір у цій світовій системі, яка складається з тисячі мільйонів світів, і офірує їх татхагатам, високогідним, досконало пробудженим, а хтось інший візьме з цього вчення Поза межної Мудрості бодай одну строфу з чотирьох рядків, і роз'яснить її іншим, то добродійність, породжена першим, не становитиме навіть сотієї долі добродійності, породженої другим. Їхні добродійності взагалі будуть непорівнянні».

25.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи може Татхагата спасти на думку, що він звільнив істот? Не варто так думати, Субгуті. Чому? А тому, що взагалі немає жодної істоти, яку звільнив би Татхагата. Знову ж таки, якби була якась істота, звільнена Татхагатою, тоді в нього була б прив'язаність до уявлення про самість, істоту, душу або особу.

Субгуті, Татхагата навчав про уявлення щодо існування самості як про не-уявлення. Однак нетямущі звичайні люди [69] все ж чіпляються за уявлення про існування самості. А щодо «нетямущих звичайних людей», Татхагата навчав, що в дійсності немає жодних людей, Субгуті. Тому їх і названо «нетямущими звичайними людьми».

26.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, чи можна розпізнати Татхагату через наявність відмінних ознак?

«Так, о Благословенний», – відповів Субгуті, – «Татхагату можна розпізнати через наявність відмінних ознак».

Бгагаван мовив: «Якби Татхагату можна було розпізнати через наявність відмінних ознак, тоді й вселенський володар Чакравартін [70] теж був би Татхагатою».

«Якщо я вірно зрозумів те, чому навчає Благословенний, то Татхагату неможливо розпізнати через наявність відмінних ознак», – визнав Субгуті.

І тоді Бгагаван прорік таке:

*«Ті, що узріли мене в тілесній формі,
І ті, що сліднують за звуком мого голосу, –
Неправильні зусилля їхні,
Не побачать вони мене.*

*Будда є видимий через Дгарму.
Із Дгармакаї – його настанови.
Та оскільки природа Дгарми
Неосяжна чуттєвою свідомістю,
Такою свідомістю її не запізнаєте [71]».*

27.

Бгагаван запитав: «Субгуті, невже ти вважаєш, що Татхагата досяг найвищого досконалого пробудження завдяки своїм відмінним ознакам? Не варто так думати. Чому? Бо найвище досконале пробудження не досягне завдяки відмінним ознакам».

Бгагаван мовив: «Більше того, Субгуті, не вірно вважати, що ті, хто зійшли на шлях бодгісатв, стверджують про необхідність знищення якоїсь дгарми або її викорінення. Ті, хто зійшли на шлях бодгісатв, аж ніяк не вважають, що якісь дгарми необхідно знищувати або викорінювати».

28.

Бгагаван мовив: «Знов таки, Субгуті, якщо шляхетні чоловік або жінка наповнять сімома дорогоцінностями стільки світових систем, скільки є піщинок у річці Ганга, й офірують їх татхагатам, високогідним, досконало пробудженим, а якийсь бодгісатва пізнає те, що всі дгарми безсамістні й не підлягають виниканню, то через це він накопичить більшу добродієність, безмірну й незліченну. Однак, Субгуті, добродієність не має накопичуватися бодгісатвою».

Субгуті спитав: «Невже, Благословенний, бодгісатва не повинен накопичувати добродієність?»

Бгагаван відповів: «Бодгісатва повинен накопичувати добродієність, однак не має прив'язуватись до того [72]. Тому мова й іде про те, щоб «накопичувати добродієність».

29.

Бгагаван мовив: «Якщо хтось каже, що Татхагата відходить або приходить, стоїть, сидить або лежить, то він не розуміє суті того, чому я навчав. Чому? А тому, що «Татхагатою» величають того, хто нізвідки не

прийшов (*agata*) і нікуди не йде (*tata*). Тому його й називають «Татхагата, Високогідний, Досконало Пробуджений».

30.

«Позаяк, Субгуті, якщо шляхетні чоловік чи жінка розітруть стільки світових систем, скільки є порошин у цій великій світовій системі, що складається з тисячі мільйонів світів, так дрібно, як тільки можливо їх розтерти, доклавши неймовірну силу, так дрібно, що вони перетворюються на зібрання найменших атомів, то, як ти вважаєш, Субгуті, чи буде великим те зібрання атомів?»

Субгуті відповів: «Авжеж, о Благословенний, авжеж, о Добродійний, великим буде те зібрання атомів. Чому так? Бо якби утворилося тоді велике зібрання найдрібніших атомів, Татхагата не назвав би його «великим зібранням найдрібніших атомів». Чому? Бо навчаючи про «зібрання найдрібніших атомів», Татхагата навчав про те, що є незбируваним. Тому його й названо «зібрання найдрібніших атомів». І те, про що Татхагата навчає як про «світову систему, що складається з тисячі мільйонів світів», він навчав як про без-системну. Тому її й названо «світова система, що складається з тисячі мільйонів світів».

Чому? А тому, що якби була світова система, тоді було б і уявлення про наявність щільної маси. А те, чому Татхагата навчав як уявленню про наявність щільної маси, тому він навчав як не-уявленню. Тому воно й назване «уявлення про наявність щільної маси».

Бгагаван мовив: «А втім, Субгуті, це уявлення про наявність чогось щільного насправді є дгармою, яку неможливо висловити, вона є невимовною. Нетямущі звичайні люди фіксуються на уявленні про її наявність».

31.

Бгагаван запитав: «Як ти вважаєш, Субгуті, якщо хтось скаже, що Татхагата навчав погляду про самість, істоту, душу або особу, чи буде він правий?»

Субгуті відповів: «Ні, Благословенний, не буде він правий. Чому? Бо Татхагата навчав погляду про самість як про без-поглядний. Тому його й названо «поглядом про самість».

Бгагаван мовив: «Отак, Субгуті, той, хто зійшов на шлях бодгісатв, повинен пізнавати всі дгарми і вірити в них. Однак, він повинен пізнавати всі дгарми і вірити в них таким чином, щоб не слідувати жодному уявленню про якусь дгарму. Чому? Бо Татхагата навчав, що уявлення про дгарми є не-уявленням. Тому воно й назване «уявленням про дгарми».

32.

Позаяк, Субгуті, якщо якийсь бодгісатва наповнить безмежні й незліченні світові системи сімома дорогоцінностями й офірує їх татхагатам,

високогідним, досконало пробудженим, а якийсь чоловік або жінка вивчать з цього вчення Позамежної Мудрості бодай одну строфу з чотирьох рядків і запам'ятають її, засвоять і роз'яснять її іншим, то завдяки цьому вони породять більшу добродійність, безмежну й незліченну.

А як слід роз'яснювати це вчення Позамежної Мудрості? Так, аби не розкривати [73]. Тому мова й іде про те, щоб «роз'яснювати» його.

*Немов зорю, чи марево, чи світло ліхтаря,
Немов ілюзію, росу, чи бульбашку з повітря,
Немовби сон, чи блискавку, чи хмару, –
Отак слід споглядати все, що обумовлене» [74].*

Так повідав Бгагаван. Втішені, Старійшина Субгуті, всі бгикшу і бгикшуні, всі добродійні миряни, всі бодгісатви й увесь світ з його богами, людьми, напівбогами й гандгарвами зраділи, почувши це вчення Пробудженого.

На цьому завершується «Діамантове Лезо Позамежної Мудрості», «Ваджрачchedіка Праджняпараміта Сутра», що розсіює темінь невідання, наче спалах блискавки.

ПРИМІТКИ ТА ПОСИЛАННЯ

1. **Магаяна** (санскр. *mahāyāna*) – Велика Колісниця, великий шлях, що веде до пробудження (санскр. *bodhi*). На відміну від Малої Колісниці – Гінаяни (санскр. *hīnayāna*), визначення «велика» стосується характеру мотивації практиків, що полягає у досягненні пробудження на благо всіх істот, а не лише заради особистого спасіння, а також методів, що застосовуються у духовній практиці, та рівня духовної реалізації.

2. **Праджняпараміта** (санскр. *prajñāpāramitā*) – «Мудрість, що виходить за межі» або «Поза межна мудрість», вчення Магаяни про пізнання порожнечі (санскр. *śūnyatā*) та мудрості (санскр. *prajñā*), що виходить за межі уявлень про суб'єкт, об'єкт та дію.

3. **Шун'ята** (санскр. *śūnyatā*) – порожнеча/порожність/ пустота не має нігілістичного сенсу заперечення існування явищ, а швидше означає, що вони позбавлені незалежного існування. Будда навчав шун'яті як вмілому засобу звільнити істот від сприйняття явищ такими, що виникають та існують незалежно від причин і обставин. Шун'яту описують як повноту й безмежний потенціал для проявлення будь-якої форми (санскр. *rūpa*).

4. *Conze E. Vajracchedikā Prajñāpāramitā. Edited and translated with introduction and glossary. – Rome: "Serie Orientale", 1957. – 112 p.* [Електронний ресурс]: <http://www.buddhistische-gesellschaft-berlin.de/downloads/diamantsutraconze.pdf>

5. *Schopen G. The Manuscript of the Vajracchedikā Found at Gilgit // Studies in the Literature of the Great Vehicle: Three Mahāyāna Buddhist Texts. / Ed. by L.O. Gómez and J.A. Silk. – The University of Michigan, 1989. – p.89-139.* [Електронний ресурс]: <http://ru.scribd.com/doc/30287350/Studies-in-the-Literature-of-the-the-Great-Vehicle-Three-Mahayana-Buddhist-Texts>

6. *P. Harrison, Sh. Watanabe. Vajracchedikā Prajñāpāramitā // Buddhist Manuscripts in the Schøyen Collection, Vol. III. – Oslo: "Hermes Academic Publishing", 2006.* // [Електронний ресурс]: <http://www2.hf.uio.no/polyglotta/index.php?page=fulltext&vid=22&view=fulltext>

7. **Благословенна Переможниця** (санскр. *bhagavati*) – один з основних епітетів Будди, проявленого в жіночій подобі, наприклад, Праджняпараміти та Ар'я Тари. Праджняпараміта (санскр. *prajñāpāramitā*) – «Поза межна мудрість» шанується як «Матір усіх будд», бо, згідно вчення Магаяни, саме завдяки пізнанню позамежної мудрості, що описується, зокрема, як єдність

мудрості (санскр. *prajñā*) і співчуття (санскр. *karuṇā*), істоти досягають найвищого й досконалого пробудження – Буддового стану (санскр. *bodhi*).

8. **Благословенний** (санскр. *bhagavān*) – один з основних епітетів Будди.

9. **Бодгісатва** (санскр. *bodhisattva*) – «пробуджена істота», той, хто зародив і плекає в собі прагнення досягти пробудження заради блага всіх істот; практик шляху Магаяни, особливо той, хто досяг принаймні першого рівня (санскр. *bhūmi*) на шляху до пробудження.

10. **Самадгі** (санскр. *samādhi*) – «цілісність», «об'єднання», стан глибокого медитативного зосередження.

11. **Дгарми** (санскр. *dharma*) – явища, психічні та/або фізичні об'єкти, а також відмінні ознаки або якості.

12. **Магасатва** (санскр. *mahāsattva*) – «велика істота», один з основних епітетів бодгісатви.

13. **Авалокітешвара** (санскр. *avalokiteśvara*) – «Володар, що дивитися вниз [на світ]», бодгісатва, що є втіленням співчуття всіх будд.

14. **Сукупності** (санскр. *skandha*, тиб. *phung-po*) – п'ять сукупних факторів пізнання, з яких складається кожна мить пізнання. Кожна сукупність – це зібрання множини складових, які щомиті змінюються і мають різну тривалість.

П'ять сукупностей – це:

- **рупа-скандга** (санскр. *rūpa-skandha*, тиб. *gzugs-kyi phung-po*) – сукупність форми/форм фізичних явищ, що діляться на (1) п'ять об'єктів відчуття: форми/зореві образи, звуки, запахи, смаки, об'єкти дотику/фізичні відчуття; (2) п'ять фізичних чуттєвих когнітивних елементів (тиб. *dbang-po*): чуттєві до світла клітини ока, чуттєві до звуку клітини вуха, чуттєві до запаху клітини носа, чуттєві до смаку клітини язика, чуттєві до фізичного відчуття клітини тіла; (3) та всі форми фізичних явищ, що пізнаються лише розумом (тиб. *chos-kyi skye-mched-kyi gzugs*), наприклад, образи й звуки у сновидіннях;

- **ведана-скандга** (санскр. *vedanā-skandha*, тиб. *tshor-ba'i phung-po*) – сукупність відчуттів, одна зі складових кожного моменту пізнання, чуттєвого чи розумового, що полягає у відчуванні певного рівня щастя, що варіюється від стану повного щастя до нейтрального стану, і стану повного нещастя або страждання;

- **самджня-скандга** (санскр. *samjñā-skandha*, тиб. *'du-shes-kyi phung-po*) – сукупність розпізнання/впізнання, що розпізнає характерні ознаки об'єкта, на якому зосереджена увага;

▪ **самскара-скандга** (санскр. *samskāra-skandha*, тиб. *'du-byed-kyi phung-po*) – сукупність ментальних утворень/вольових імпульсів/кармічних відбитків, що включає всі складові, які не входять до інших чотирьох сукупностей, наприклад: емоції, увага, зацікавленість, звички тощо;

▪ **віджняна-скандга** (санскр. *viññāna-skandha*, тиб. *rnam-shes-kyi phung-po*) – сукупність свідомості/шести типів первинних свідомостей: свідомості ока, вуха, носа, язика, тіла й розуму, що пізнають сутнісну природу, або категорію, явища, наприклад, свідомість ока пізнає форми/зореві образи просто як форми/зореві образи.

П'ять сукупностей пов'язані між собою у **ланцюгу взаємозалежного виникнення** (санскр. *pratītyasamutpāda*): невідання (санскр. *avijjā*), тобто нерозпізнання істинної порожньої природи індивідуального «я» та явищ, зумовлює утворення/імпульси (санскр. *samskāra*), утворення/імпульси зумовлюють свідомість (санскр. *viññāna*), і свідомість зумовлює ім'я та форму (санскр. *nāmarūpa*), таким чином відбувається об'єднання сукупностей в те, що сприймається як самість/індивідуальне «я».

Згідно вчення Магаяни, страждання виникає внаслідок ідентифікації сукупностей як самості/індивідуального «я», та прив'язаності до нього, а звільнення від страждання досягається через безпосереднє пізнання природи п'яти сукупностей як порожньої, тобто такої, що не має незалежного існування.

15. **Шаріпутра** (санскр. *śāriputra*) – один з найближчих учнів Будди, що досяг аргатства. В сутрах Магаяни часто уособлює найвище досягнення Гінаяни, проте є неспроможним осягнути суть Магаяни.

16. **«Форма (рупа) є порожньою, порожнеча (шун'ята) також є формою. Порожнеча – це ніщо інше, як форма. Форма – ніщо інше, як порожнеча»** – в цих рядках пояснюється шун'ята (санскр. *śūnyatā*) першої сукупності – сукупності форми (санскр. *rūpa-skandha*). Форма (санскр. *rūpa*) – це те, як все проявляється у відносній реальності, а шун'ята – як все дійсно є в абсолютній реальності. Форма порожня, бо за своєю природою позбавлена незалежного існування. Шун'ята також є формою, бо проявляється, зокрема, як форма. Шун'ята і форма не протиставляються, а поєднуються, оскільки шун'ята є істинною природою всього, що в ній проявляється, включно з різноманіттям форм. Таким чином розкривається єдність абсолютної та відносної реальності.

17. **«...всі явища є порожнечою й не мають ознак»** – йдеться про так звану «шун'яту явищ і характеристик».

18. **«Немає виникнення, немає припинення, немає забруднення, немає очищення від забруднення»** – йдеться про так звану «шун'яту причин».

19. **«Немає вичерпання й немає завершення»** – йдеться про так звану «шун'яту результату».

20. **«Немає ока, немає вуха, немає носа, немає язика, немає тіла й немає розуму»** – йдеться про шун'яту шести когнітивних чуттєвих елементів (тиб. *dbang-po*). Шість когнітивних чуттєвих елементів – це п'ять фізичних когнітивних елементів і когнітивний елемент розуму: чуттєві до світла клітини ока, чуттєві до звуку клітини вуха, чуттєві до запаху клітини носа, чуттєві до смаку клітини язика, чуттєві до фізичного відчуття клітини тіла й когнітивна чуттєвість розуму. Шість когнітивних чуттєвих елементів безпосередньо передують кожній миті шести типів первинної свідомості (тиб. *rnam-shes-kyi phung-po*) – свідомості ока, вуха, носа, язика, тіла й розуму.

21. **«Немає форми, немає звуку, немає запаху, немає смаку, немає об'єктів дотику й немає явищ»** – ідеться про шун'яту об'єктів (тиб. *yul*) шести типів первинної свідомості (тиб. *rnam-shes-kyi phung-po*): образ/форма – об'єкт свідомості ока, звук – об'єкт свідомості вуха, запах – об'єкт свідомості носа, смак – об'єкт свідомості язика, дотик та інші фізичні відчуття – об'єкт свідомості тіла, і явища – об'єкт свідомості розуму.

22. **«Починаючи від того, що немає пізнавального джерела (*dhātu*) ока, і до того, що немає пізнавального джерела розуму. Також немає пізнавального джерела ментальної свідомості»** – йдеться про шун'яту вісімнадцяти пізнавальних (когнітивних) джерел (санскр. *dhātu*, тиб. *kham*), що охоплюють всі явища, які можуть бути пізнані. Вісімнадцять пізнавальних джерел діляться на (1) шість джерел, що є об'єктами первинної свідомості, (2) шість джерел, що є чуттєвими когнітивними елементами, і (3) шість джерел, що є типами первинної свідомості.

23. **«Немає невідання, немає припинення невідання, і так до того, що немає старіння й смерті, ні припинення старіння й смерті»** – йдеться про шун'яту дванадцяти ланок взаємозалежного виникнення (санскр. *pratītyasamutpāda*).

24. **«Немає страждання, немає причини страждання, немає припинення страждання й немає шляху»** – йдеться про шун'яту «Чотирьох шляхетних істин» (санскр. *catvāri āryasatyāni*).

25. **«Немає первинної мудрості, немає ні досягнення, ні недосягнення»** – йдеться про шун'яту Буддового стану/пробудження (санскр. *bodhi*).

26. **Боги** (санскр. *deva*) – один з шести класів істот світу бажань. Правителем богів є Індра, що мешкає на вершині гори Меру.

27. **Напівбоги** (санскр. *asura*) – асури, один з шести класів істот світу бажань, що постійно воюють з богами.

28. **Гандгарви** (санскр. *gandharva*) – духи, що, згідно міфології, є музикантами при дворі правителя богів Індри. В сутрах часто згадуються так звані «міста гандгарвів», що подібні сновидінню чи мареву.

29. **Татхагата** (санскр. *tathāgata*) – «Той, хто так приходить», один з основних епітетів Будди.

30. **Бгагаван** (санскр. *bhagavān*) – «Блаженний», «Благословенний», один з основних епітетів Будди.

31. **Шравасті** (санскр. *śrāvastī*) – давньоіндійське місто, столиця держави Косала, яка в часи Будди Шак'ямуні разом з державою Магадга охоплювала більшу частину території сучасної Індії.

32. **Ліс Джета** (санскр. *jetavana-vihāra*) – «місце перебування у Джеті», ліс, подарований Будді Шак'ямуні його учнем-миряниним з міста Шравасті на ім'я Анатхапіндада. В цьому лісі мешкала спільнота ченців під проводом Будди Шак'ямуні, а пізніше було збудовано перший монастир.

33. **Анатхапіндада** (санскр. *anathapindada*) – «Той, хто піклується про вдів і дітей», інше ім'я Судатти, заможного мирянина, який мешкав у місті Шравасті в часи Будди Шак'ямуні. Він був відомий тим, що допомагав немічним, через що й одержав своє ім'я. Судатта став учнем Будди Шак'ямуні та подарував йому ліс Джета (санскр. *jetavana-vihāra*), в якому відбуваються події, описані у багатьох сутрах.

34. **Бгікшу** (санскр. *bhikṣu*) – буддійський монах; **бгікшуні** (санскр. *bhikṣuṇī*) – буддійська монахиня.

35. **Субгуті** (санскр. *subhūti*) – один з найближчих учнів Будди, який першим пізнав шун'яту (санскр. *śūnyatā*). Відомо, що Субгуті був сином Сумани, молодшого брата Анатхапіндади, мав велике співчуття й ніколи ні з ким не сварився. В контексті сутр Праджняпараміти, що розкривають суть шун'яти, Субгуті часто є тим, хто провадить бесіду з Буддою.

36. **Добродійний** (санскр. *sugata*) – «Той, хто добре відійшов [до нирвани]», один з основних епітетів Будди.

37. **Високогідний** (санскр. *arhat*) – Аргат, «достойний», той, хто досяг остаточного результату практики Гінаяни, один з основних епітетів Будди; **Висока гідність** – Аргатство.

38. **Досконало Пробуджений** (санскр. *buddha*) той, хто досяг найвищого досконалого пробудження (санскр. *anuttarā samyak-sambodhi*).

39. **Нірвана** (санскр. *nirvāṇa*) – дослівно – «вичерпати», «знедійснити» або «загасити»; «досконалий спокій» тобто припинення страждання і причин, що його породжують. «Малою нирваною» називається звільнення з коловороту буття (санскр. *saṃsāra*), що досягається Аргатом. «Великою нирваною» називається стан найвищого досконалого пробудження (санскр.

anuttarā samyak-sambodhi), що досягається Буддою, та виходить за межі двох крайнощів: як коловороту самсари (народжень-смертей), так і спокою малої нирвани.

40. **Нирвана без жодного залишку** (санскр. *anupadhiśeṣa-nirvāṇa*) – нирвана без залишку дгарм, звільнення від коловороту самсари, що досягається завдяки пізнанню шун'яти (санскр. *śūnyatā*) п'яти сукупностей (санскр. *skandha*).

41. **Даяння** (санскр. *dāna*) – практика досконалення щедрості (санскр. *dāna-pāramitā*), найперша з шести параміт (досконалень) на буддійському шляху.

42. **Доброчинність, накопичення доброчинності** (санскр. *puṇya*) – позитивний кармічний наслідок добрих вчинків.

43. **Ознаки Будди** – тридцять дві головні та вісімдесят додаткових ознак досконалості, якими відзначене бездоганне фізичне тіло Будди. Також в тексті названі «ознаками Досконалого».

44. **Дгарма** (санскр. *dharma*) – вчення, істина, те як все є насправді.

45. **Самість** (санскр. *ātman*) – уявлення про те, що існує певне індивідуальне «я», тобто незалежна, самосуца й незмінна сутність.

46. **Вчення про подібність до плоту** – в буддизмі Магаяни вчення часто порівнюють із плотом. Коли досягається мета – пробудження або так званий «інший берег», «пліт»-засіб, залишається позаду. Згідно з метафорою плоту, саме вчення залишається позаду, коли досягається його мета. Тобто форма вчення є не догмою, а лише методом для досягнення мети – пробудження.

47. **«Шляхетні розпізнаються завдяки силі, яку вони черпають з необумовленого»** (санскр. *asaṃskṛtaprabhāvitā hy āryapudgalāḥ*, англ. Е. Конзе “*Absolute exalts the Holy Persons*”, англ. П. Гаррісон, Ш. Ватанабе “*The Noble Persons are distinguished by the power they derive from the unconditioned*”, англ. М. Сальвіні “*The Noble Persons are made mighty by the uncompounded*”). Коментар М. Сальвіні: «Нескладений» (санскр. *asaṃskṛta*) означає те, що не виникло внаслідок причин й обставин. Іноді це стосується певних дгарм (таких як простір та два види припинення з нирваною включно), тоді як в інших випадках має ширше значення і стосується більше природи дгарм, а не самих дгарм. «Шляхетні» (санскр. *ārya*) означає тих, хто досягли Шляху Бачення (санскр. *darśana-mārga*). З точки зору Шляху Слухачів (санскр. *śrāvaka-mārga*), це означає принаймні «Того, хто ввійшов у потік» (санскр. *srotāpanna*); з точки зору шляху бодгісатв, – принаймні того, хто досяг першого рівня» (санскр. *bhūmi*).

48. **Сім дорогоцінностей** – сім символічних предметів, що уособлюють найбільшу цінність: дорогоцінне колесо, дорогоцінний камінь, що сповнює

бажання, дорогоцінна царівна, дорогоцінний радник, дорогоцінний слон, дорогоцінний кінь та дорогоцінний полководець.

49. **Строфа з чотирьох рядків** (санскр. *gāthā*) – поетичний метр, характерний для сутр.

50. **Пробудження** (санскр. *bodhi*) – синонім Буддового стану, характеризується досконалістю накопичення добродійності й мудрості та звільненням від затьмарень розуму/свідомості.

51. **Будда** (санскр. *buddha*) – «Пробуджений», той, хто цілком звільнився від затьмарень і досяг досконалості всіх добродійних якостей. Зазвичай під словом «Будда» мають на увазі Будду Шак'ямуні (санскр. *śākyamuni buddha*), який є історичним Буддою нашої епохи, що жив у Давній Індії приблизно у VI-V ст. до н.е. Сутри Магаяни говорять про те, що в попередні часи була незліченна кількість будд, що вказували шлях до пробудження. Згідно буддійських пророцтв, у нашу епоху з'явиться тисяча будд, з яких Будда Шак'ямуні є четвертим.

52. **«Той, хто ввійшов у потік»** (санскр. *srotāpanna*) – перший плід шляху Гінаяни, який забезпечує те, що практик вже не народиться звичайною людиною.

53. **«Той, хто повернеться лише раз»** (санскр. *sakṛdāgāmin*) – другий плід шляху Гінаяни, який забезпечує те, що практик буде змушений народитися в світі бажань ще один раз.

54. **«Той, хто ніколи не повернеться»** (санскр. *anāgāmin*) – третій плід шляху Гінаяни. Анагамін більше не повертається до світу бажань.

55. **«Той, хто перебуває в спокої...»** – тут «спокій» є синонімом малої нирвани.

56. **Будда Діпанкара** (санскр. *dīpankara buddha*) – «Будда сяючого світла», прадавній Будда, в часи якого Будда Шак'ямуні був аскетом на ім'я Сумедга, що зійшов на шлях бодгісатв. Будда Діпанкара тоді сповістив йому, що в майбутньому він стане Буддою на ім'я Шак'ямуні.

57. **«Я вдосконалю якості поля»** – мають на увазі так звані чисті Буддові поля (санскр. *buddha-kṣetra*). Бодгісатви зароджують в собі намір по досягненні пробудження творити чисті поля, де все сприяє практиці Дгарми.

58. **Гора Меру** (санскр. *meru*) – міфічна гігантська гора в центрі світової системи, на якій мешкають боги світу бажань. Вона оточена ланцюгом менших гір, озерами й материками.

59. **Ганга** (санскр. *gaṅgā*) – одна з найбільших річок Індії, яку шанують як священну. В буддизмі річка Ганга символізує глибинну добродійність будд і бодгісатв, що вгамовує спрагу (страждання) істот.

60. **Найвища досконалість** (санскр. *pāramitā*) – духовні досягнення на шляху до пробудження. Зазвичай, виокремлюють шість параміт: дана-параміта (санскр. *dāna-pāramitā*) – щедрість, шіла-параміта (санскр. *sīla-pāramitā*) – дисципліна, кшанті-параміта (санскр. *kṣānti-pāramitā*) – терпіння, вір'я-параміта (санскр. *vīrya-pāramitā*) – старанність, дг'яна-параміта (санскр. *dhyāna-pāramitā*) – зосередження та праджня-параміта (санскр. *prajñā-pāramitā*) – мудрість. В контексті вчень Праджняпараміти, вихід за межі дуальних уявлень про суб'єкт, об'єкт та дію.

61. **Досконалість терпіння** (санскр. *kṣānti-pāramitā*) – параміта терпіння, одна з шести параміт.

62. **Калінга** (санскр. *kālīṅga*) – давньоіндійське царство на південному сході держави Косала. Оповідь про царя Калінги міститься у Джатаках (санскр. *jātaka*) – сутрах про попередні життя Будди Шак'ямуні.

63. **«Бодгісатва, який опустився до рівня об'єктів, і творить даяння на рівні об'єктів...»** (англ. П. Гаррісон, Ш. Ватанабе: “*Subhūti, one should regard a bodhisattva who has sunk to the level of objects and who gives away a gift which has sunk to the level of objects as being like, say, a man who has been plunged into darkness. Subhūti, one should regard a bodhisattva who gives a gift which has not sunk to the level of objects as being like, say, a man endowed with sight, who would see shapes of various kinds when dawn breaks and the sun comes up*”) – ідеться про те, що бодгісатва, який творить даяння, зберігаючи уявлення про об'єкт, суб'єкт та дію даяння, подібний до незрячої людини. В той час як бодгісатва, який звільнився від уявлень про об'єкт, суб'єкт та дію даяння, є тим, хто ясно бачить порожню природу усіх речей та явищ.

64. **Кальпа** (санскр. *kalpa*) – у буддійській космології означає період між виникненням та поновним виникненням світу або всесвіту, що включає період формування світу, його існування, зруйнування та неіснування. Існують різні інтерпретації тривалості кальпи. Згідно тлумачення деяких буддійських шкіл, розрізняють малу й велику кальпу: мала кальпа триває 16 млн. 800 тис. років, а велика – 1 млрд. 347 млн. років. Часто під словом «кальпа» розуміється просто дуже великий проміжок часу.

65. **Досконалий шлях** – мається на увазі шлях до пробудження Магаяни.

66. **«...істоти, що мають нижчі нахили»** – маються на увазі істоти, що сліднують шляхом Гінаяни.

67. **Погляд** (санскр. *drṣṭi*) – особливе розуміння, філософська чи світоглядна позиція.

68. **Татхата** (санскр. *tathāta*) – «дійсність», «таковість», ключове поняття буддизму Магаяни, що означає істинну суть усіх речей. Татхата описується як така, що виходить за межі будь-яких концепцій.

69. **Звичайні люди** – ті, хто не зійшли на шлях, що веде до пробудження.

70. **Чакравартін** (санскр. *cakra-vartin*) – «Той, хто обертає колесо», міфологічний правитель, що панує над усім світом людей. Володіє сімома дорогоцінностями, і, як Будда, має тридцять дві великі та вісімдесят менших ознак досконалості.

71. **«Ті, хто узріли мене в тілесній формі...»**

Санскр.:

*“ye māṃ rūpeṇa adrākṣur ye māṃ ghoṣeṇa anvayuh
mithyāprahāṇaprasṛtā na māṃ draṅsyanti te janāḥ
draṣṭavyo dharmato buddho dharmakāyas tathāgataḥ
dharmatā cāpy avijñeyā na sā śakyam vijānitum”*

Англ. П. Гаррісон, Ш. Ватанабе:

*“Whoever saw me through my physical form,
Whoever followed me through the sound of my voice,
Engaged in the wrong endeavours,
Those people will not see me.*

*A Buddha is visible through the dharma,
A Realized One has the dharma for a body,
But the nature of dharma being unknowable
by sensory consciousness,
It cannot be known by sensory consciousness”.*

72. **«Бодгісатва повинен породжувати добродійність, Субгуті, однак не повинен прив’язуватись до того»** – санскр. *“parigrahītavyaḥ subhūte nodgrahītavyaḥ tenocyate parigrahītavya”*, англ. Е. Конзе *“Should acquire, not should seize upon”*, англ. П. Гаррісон, Ш. Ватанабе *“Should be acquired, but should not be taken up”*.

73. **«Так аби не розкривати»** (санскр. *“yathā na pakāśayet”*, англ. Е. Конзе *“So as not to reveal”*, англ. П. Гаррісон, Ш. Ватанабе *“So as not to throw light on it”*) – ідеться про роз’яснення, яке не спирається на концепційні поняття, а розкриває суть вчення Праджняпараміти про пізнання порожнечі (санскр. *śūnyatā*) та мудрості (санскр. *prajñā*), що виходить за межі дуальних уявлень про суб’єкт, об’єкт та дію.

74. **«Немов зорю чи марево, чи світло ліхтаря...»**

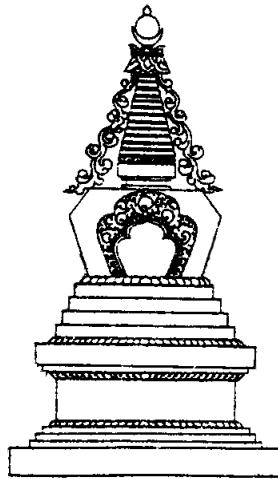
Санскр.:

*“tārakā timiram dīpo māyāvaśyāya budbudah
supinaṃ vidyud abhram ca evaṃ draṣṭavya saṃskṛtam”*

Англ. П. Гаррисон, Ш. Ватанабе:

*“A shooting star, a clouding of the sight, a lamp,
An illusion, a drop of dew, a bubble,
A dream, a lightning’s flash, a thunder cloud –
This is the way one should see the conditioned”.*

*Буддійські тексти – це джерело мудрості.
До них необхідно ставитися з повагою.
Їх не слід класти на землю, підлогу чи місце для сидіння,
переступати через них або ставити на них якісь предмети.
Їх необхідно зберігати в шанованому місці,
наприклад на вівтарі.
Якщо текст є ушкодженим і підлягає знищенню,
його не можна викидати, а потрібно спалити.*

Розповсюджується безкоштовно